

תפילה של חושך: למה תפילת ערבית היא רשות?

האדם גדול כגודל הניסיונות והאתגרים שהוא מתמודד עמם, והימים המטלטלים הללו, מייצרים רגעי גדולה שיאירו את דרכנו קדימה. הגיבורים שרצו לתוך האש ואיבדו ידיים ואולי חיים, החיילים שמחרפים נפשם בשמחה פשוטה למען קדושת ה'. וגם - וזה הנושא שלנו היום: המבוהלים וקרועי הנפש, שדבקים באמונה ובביטחון שלם בקב"ה, שמסוכך עליהם בעת הדחק.

בימים האחרונים התפרסם רגע כזה שלא מותיר איש אדיש. מאז שמחת תורה שהפך לאבל, היה רגע בודד של אושר, רגע של 'אור', תרתי משמע: החילוץ של אור מגידיש מידי חוטפיה בעזה, כשהיא בריאה, שלמה ומאושרת. סביב זה התפרסם סרטון שהתרחש כמה ימים קודם החילוץ: אימא שלה, מרגלית מגידיש, משתתפת בטקס הפרשת חלה להצלתה של אור, היא עומדת ומתחננת לקב"ה לישועה והצלה, ופתאום קוראת בהלמות ליבה: "הקב"ה, אני אוהבת אותך".

אבל מאיפה זה בא? את מי היא אוהבת? החיים שלה התפרקו, הילדה בעזה בידי חיות שלא ראיות לתואר אדם, והיא אוהבת את הקב"ה?! היא חשה אותו עמה? נותרו בה אנרגיות לאהוב?!

הרגע הזה לוכד את הרובד הכי עמוק ותהומי בקשר בינינו: "ואמונתך בלילות". האמונה שהקב"ה לא נוטש והוא תמיד לצדנו. האמונה לא מייצרת תשובות ולא מסבירה למה, אבל מעניקה את הכוח לחיות עם השאלות. היא מעוררת אינטואיציה שלמעלה משכל והבנה, שגם התווה ובוהו הוא שלו, גם כשהוא נראה רחוק – הוא קרוב וכשנראה כאילו הוא הפקיר – הוא מגונן ומסוכך מאי פעם.

האמונה דומה לילד שהולך עם אמו לבית רפואה ועובר זריקה מכאיבה. הוא בורח מהידיים של הרופא לאמו. אבל רגע? הרי אימא הביאה אותו לכאן והיא לכאורה גם בצד של הרעים? לא, ברור לו שאימא אתו. הוא לא יודע להסביר למה הביאה אותו, אבל הוא בטוח מעומק לבו שהיא לצדו.

כדי להבין את התפיסה הבלתי נתפסת הזו, אנו רוצים לחקור שאלה חשובה: למה תפילת ערבית רשות? מדוע נגרעה תפילתו של יעקב אבינו ביחס לתפילותיהם של אברהם ויצחק? כיצד נאמרו בערבית הקלות הלכתיות משמעותיות, כמו העובדה שאין בה חזרת הש"ץ, ואפשר להתפלל אותה יותר מוקדם מזמנה העיקרי אחרי צאת הכוכבים, שכן היא ביסודה רשות?

מנגד, צריכים להבין את הכרעת הרמב"ם כי למרות שתפילת ערבית רשות, "ישראל קבלוה לחובה". היינו שתפילת ערבית יונקת את חשיבותה – לא מעצם התקנה, אלא - מהדבקות של ישראל בה?.

כמובן, הדיון מעורר שאלה נוספת: למה אברהם מתחיל את תקנת התפילות משחרית ולא מערבית? הרי היום היהודי מתחיל מהלילה, ככתוב 'ויהי ערב ויהי בוקר'?

אנו נפתח רעיון כביר: ערבית היא התפילה שלא תוכננה מראש, שהיינו מעדיפים שלא הייתה מתוקנת. היא תפילת החושך, היא צעקת האמונה של יעקב מול הכאוס ששורר בחייו. באותם רגעים נוראים שהדרך משתבשת והוא קרוב 'לאבד את האמון בעצמו' ובסדר של החיים, בלי הבנה ובלו סדר, הוא מתרפק על הקב"ה, האחרון שעומד לו בעת הדחק.

בסגנון חסידי: ערבית פונה למדרגה נשגבה שלמעלה מהיגיון, זו האהבה העצמית שבין יהודי לקב"ה ששום דבר לא יכול לחדור דרכה. החיבור אל הדרגה הזו הוא לא חובה, הוא לא חלק מהכללים. כורח הגלות וכאב ההסתר, מעוררים בישראל התקשרות עצמית עזה כזו, ולכן כוחה של התפילה יונק מהדבקות המוחלטת של ישראל בה.

ב. פרשת "ויצא" היא יחידה ומיוחדת מכל פרשיות התורה: כולה "סתומה". היא מתחילה כפרשה סתומה וכתובה ברצף אחד ללא הפסקות, מהפסוק הראשון עד האחרון.

פירוש: בעוד שאנו רגילים לחלק את ספר התורה לפרקים ולסדרות (פרשיות השבוע), החלוקות הללו הן מאוחרות ולא מעכבות. החלוקה היחידה שהיא מוסמכת ופוסלת את ספר התורה, היא החלוקה לפרשות (יחידות) סתומות ופתוחות. ספר התורה כולו מחולק ל-669 יחידות, שחלקן פתוחות וחלקן סתומות. יחידה פתוחה מתחילה בתחילת שורה (וכך בסוף הפרשה שלפניה נותר לפעמים רווח חלק עד סוף השורה). ואילו פרשה סתומה מתחילה באותה שורה עם הפרשה שלפניה (בהפסק רווח של תשע אותיות). ולכן היא סתומה כי השורה כתובה בתחילתה ובסופה.

כל פרשת שבוע מחולקת בממוצע ל-12 יחידות פתוחות או סתומות. ואולם פרשת ויצא היא היחידה בכל התורה, שכולה סתומה. היא מתחילה כפרשה סתומה וכך נמשכת ברצף אחד לכל אורכה. בעל הטורים מסביר בצורה מעניינת:

1. בעל הטורים תחילת הפרשה: יש אומרים הטעם שפרשה זו סתומה [מתחילתה עד סופה ברצף], לפי שיצא בסתר וברח בהיחבא.

פרשת "ויצא" היא נחפזת ומבוהלת. יעקב בורח על חייו מפני אחיו ומתחתן בחשאיות. הוא מקים את בית ישראל בהסתרה. זו פרשה שאין בה רווחים, כאילו אין בה מרחב נשימה. המורכבות של הפרשה בולטת כבר בשמה: "ויצא יעקב". לא "וילך", אלא "ויצא". יעקב עוזב את ארץ ישראל, מקום שליחות אבותיו ומתרחק להקים את שבטי ישראל בבית לבן הארמי.

יעקב יוצא מבאר שבע לחרן והשמש שוקעת עליו. הוא עוצר לשנת לילה וחולם את חלום הסולם המדהים, שכאילו בא להשיב על החרדה שמאיימת עליו. מלאכים עולים ויורדים על שליבות הסולם והקב"ה נוסך בו רוגע ומבטיח: "ושמרתיו בכל אשר תלך והשבתיך אל האדמה הזאת".

ההתייחדות הנשגבה מתחילה בכמה מילים סתומות:

בראשית כח, יא: ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש.

איך פוגעים במקום? באיזה מקום פגע? ומהו "במקום" בפתח, כאילו המקום הידוע? הכרח לומר שיעקב פוגש את "המקום", החשוב ביותר בעולם, בו עקד אברהם את יצחק לעולה ועליו עתיד להיבנות בית המקדש. ככתוב בפרשת העקדה "וירא את המקום מרחוק" ובפרשת ראה: "המקום אשר יבחר ה'". אכן יעקב עצמו מסכם בסוף החלום: "אין זה כי אם בית אלוקים וזה שער השמים".

רש"י: 'ויפגע במקום' - לא הזכיר הכתוב באיזה מקום, אלא במקום הנזכר במקום אחר, וזה הר המוריה, שנאמר בו [בפרשת העקדה]: וירא את המקום מרחוק.

התורה מדגישה שההגעה להר המוריה הייתה בדרך "ויפגע". שני פירושים:

רבי יוסף בכור שור [מבעלי התוספות ותלמיד רבינו תם]: 'ויפגע במקום' - כל דבר שאין אדם מתכוון לו, אלא על ידי מקרה אירע לו שבא שם, קורא פגיעה, כאדם שפוגע בחברו על ידי מקרה. וכן יעקב לא נתכוון למקום ההוא, אלא על ידי מקרה בא שם. ועוד יש לפרש: ויפגע - ויתפלל, כמו 'ופגעו לי בעפרון', וכמו (ירמיהו ז) 'אל תשא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע בי'. ואחר כך מפרש והולך כיצד התפלל ועל ידי מה, כי החלום גרם לו למשוח האבן ולנדוד נדר ולהתפלל שישוב בשלום.

ראשית, יעקב פגש את המקום במקרה. ההתגלות החשובה בחייו מתרחשת בהפתעה גמורה, כגילוי מלמעלה. הוא לא חיפש את האלוקים ולא העלה בדעתו עד כמה הקב"ה קרוב אליו. אכן יעקב קם מהחלום בהתרגשות משתאה: "אין זה כי אם בית אלוקים ואנכי לא ידעתי".

שנית: המילה "פגיעה" מתארת מפגש קרוב ואינטימי של תפילה. משל לאדם שמתקרב לאדם אחר לפגוע בו וצריך להיצמד אליו, וכך יעקב 'פוגע' בקב"ה בתפילה עמוקה. רבי יוסף בכור שור מדגיש

עוד, כי התפילה (לא הייתה בהגעתו שם), אלא **בעקבות החלום** וכהמשך אל ההתגלות שחווה. זו התחינה שאומר אחרי התעוררותו מהחלום: "ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלוקים".

אולם, פרט אחד לא ברור: ממתי מתפללים בלילה? הרי אנו מכירים עד כאן תפילות שחרית ומנחה שתיקנו אברהם ויצחק, ואיננו מכירים פנייה לקב"ה באישון לילה (יעקב היה צריך לחכות לבוקר כדי להתפלל)? מכאן לומדים חז"ל חידוש: יעקב תיקן תפילה שלישית – תפילת הלילה.

ברכות כו, ב: רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפילות אבות תקנום ... אברהם תקן תפלת שחרית, שנאמר 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם' ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר 'ויעמד פינחס ויפלל'. יצחק תקן תפלת מנחה, שנאמר 'ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב' ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר 'תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפוך שיחו'. יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר 'ויפגע במקום וילן שם' ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר 'ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ... ואל תפגע ב'.

נסכם: תפילת ערבית תוקנה כאילו במקרה, כתגובה נרגשת להתגלות מפתיעה שנחתה על יעקב בחשכה המפתיעה שלא מדעתו. וכאן באה המשנה ומטילה פצצה:

ברכות כז, ב: רבן גמליאל אומר תפילת ערבית חובה ורבי יהושע אומר רשות.

רמב"ם הלכות תפילה א, ח: ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה, ואעפ"כ נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית, וקיבלוה עליהם כתפילת חובה.

למרות ששלוש התפילות נובעות מאותו מקור – מאותם שלוש אבות שתיקנו אותן, בכל זאת הבדל מהותי ביניהן: הראשונה והשנייה תוקנו כחובה ואילו השלישית תוקנה **כנדבה**. אולם עם ישראל במהלך הדורות קיבלו אותה כתפילת חובה.

ההגדרה הבסיסית של תפילת ערבית כנדבה, משפיעה ישירות על המבנה והמועד שלה:

רמב"ם שם ט, י: אינו חוזר להתפלל בקול רם [חזרת הש"ץ ב] ערבית, לפי שאין תפילת ערבית חובה, לפיכך לא יברך ברכות לבטלה, שאין כאן אדם שנתחייב בהן כדי להוציא.

שם ג, ז: יש לו להתפלל ערבית בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן ערבית של מוצאי-שבת בשבת – לפי שתפילת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא קרי"ש בעונתה אחר צאת הכוכבים.

כמובן, הנושא טעון בירור: למה נגרעה תפילת יעקב מתפילות אבותיו? לאיך, למה עם ישראל הפך את המנהג לחובה? ובכלל, ממתי העם קובע את ההגדרה ההלכתית של המצווה?

הפני יהושע תולה זאת במחלוקת מפורסמת אודות יסוד תקנת התפילות:

פני יהושע ברכות כו, ב: מאן דסבירא ליה רשות, על כרחך סבר דתפילות כנגד תמידין תקנום ומשום הכי תפלת שחרית ומנחה חובה, משא"כ תפלת ערבית שאינה אלא כנגד אברים ופדרים שלא הזקרו ביום, דלא מעכבי כפרה, ועוד שעיקר מצותן להקטירן ביום, ומשום הכי הוי רשות. אבל מאן דאמר תפלת ערבית חובה, סובר דתפילות אבות תקנום ולפי זה כל השלוש תפילות שוות.

ישנה מחלוקת בגמרא אודות יסוד תקנת התפילות: יש אומרים שתפילות אבות תיקנום ויש אומרים שתפילות כנגד קורבנות התמיד תקנום: שחרית ומנחה כנגד תמיד של שחר ושל בין הערביים, וערבית תוקנה כנגד חלקי הקורבנות שלא הספיקו להקריבם ביום והיו משלימים את ההקרבה בלילה. הקרבת התמיד הייתה חובה גמורה ומעכבת כפרה, בעוד שהשלמת חלקי הקורבנות בלילה אינה מעכבת כפרה, וגם זמנה העקרוני ביום ורק כשלא הספיקו – הקריבו בלילה. לפיכך, תפילת ערבית היא בעיקרה רשות. אבל באמת למאן דאמר שהתפילות תוקנו בידי האבות – אין סיבה לחלק ביניהן.

זה הסבר יפה. אבל כמובן שעדיף היה למעט במחלוקת ולומר ששיטת ערבית רשות, מתאימה גם לדעה שתפילות אבות תיקנום. יתירה מכך: הספר "תורה תמימה" מאיר הארה חזקה: צריך לומר

שהאבות עצמם סברו שתפילת ערבית רשות ולכן אברהם התחיל מתקנת שחרית, אבל אם ערבית הייתה חובה, היה עליו להתחיל מתפילת ערבית, שהרי היום מתחיל מהלילה.

תורה תמימה בראשית כח הערה ה: אם הייתה חובה היה מתקנה אברהם, כיון דהיא ראשונה לתפלות המעת לעת, כמו שכתוב 'ויהי ערב ויהי בקר' ואברהם היה ראשון לאבות ותקן תפלה ראשונה. אלא ודאי שהיא רשות, ונחשבה תפלת שחרית ראשונה, ותקנה אברהם.

אם כן, למה הלילה נחשב פחות זמן תפילה ורק ישראל קיבלוה לחובה? ומדוע אברהם הניח שראוי להתחיל את תקנת התפילה משחרית ולא מערבית? הבה נפתח נקודה עמוקה ומטלטלת עד עמקי נפש. יסוד הדברים נמצא בספר "שם משמאל", שכתב הרב שמואל בורנשטיין מסוכטשוב, מגדולי האדמו"רים ולמדני פולין, בנו של האבני נזר ונכדו של האדמו"ר מקוצק. בסיס הרעיון מתאים עם כמה ביאורים של הרבי כפי שנעתיק לקמן.

ג. מילה אחת מגלה את הסוד: "ויפגע במקום". יעקב מתנגש בהפתעה בקב"ה. הוא מוצא את ה' כשהכי פחות חיפש אותו, בתוך מצוקה עמוקה שלא העלה בדעתו שהקב"ה נמצא בה ומוביל אותה.

אנו רגילים למצוא את הקב"ה בסדר, בשכר ובטוב. כשדברים מתפתחים לפי הסדר שהם אמורים להיות בו, אנו מצביעים על ההשגחה ואומרים בהערכה: "ראו מי ברא אלה". כך אומר הפסוק: "להגיד בבוקר חסדך". כשבוקר בחוץ ויד ה' מבצבצת בין קרני השמש – אנו נעמדים להתפלל ולהודות לו.

אבל כשלילה בחוץ, אנחנו מאבדים אותו. האלוקים לא מסתדר עם תוהו ובוהו. הכאוס הוא הכרזה שנתרנו לבד, שלא ממש אכפת לו מה קורה והוא פרש לעיסוקים יותר חשובים.

יעקב אבינו מסכם את קורות חייו, באוזני פרעה, במילים הקשות שאפשר להעלות על הדעת: "מעט ורעים היו ימי שני חיי". יעקב מתהלך בעולם שהכול הפוך בו. נתמקד רק ברגע הזה (עוד לפני צרת לבן וצרת יוסף): רק לפני כמה ימים הוא נאלץ לרמות את אביו. "איש תם יושב אהלים", שמעולם לא קם מהסנטר בשיבת שם ועבר, מצטווה ללבוש את בגדי אחיו ולהציג עצמו לאביו כאילו הוא עשו. הוא נאלץ לרמות כדי לקבל את מה שמגיע לו ביושר. אחרי החטא כביכול, מגיע העונש ועשו מוציא עליו חוזה והוא צריך לנטוש את הארץ כדי להקים משפחה. הכול הפוך: הברכות מגיעות על ידי מרמה והצדיק בורח מפני הרשע.

יעקב היה כל כך שבור, עד שהרגיש כביכול מופקר ועזוב. השם משמאל מעתיק מדרש מבהיל, לפיו יעקב ביקש מהקב"ה שהוא לא יבוא בדרך לידי ג' עבירות החמורות, כי הרגיש שהרמייה שקולה כשפיכות דמים, וגם האשים את עצמו שהדיח את עשיו לשפיכות דמים נגדו.

ברגע הנורא הזה הוא נתקל באלוקים, ולא סתם נתקל, אלא "בשער השמים". זאת החוויה הכי נעלה שהוא זכה לה אי פעם. האלוקים מתגלה ואומר: אני הכאוס, אני יוצר התוהו ובוהו. נכון שאני יוצר אור, אבל אני גם בורא חושך כחלק מהאהבה והמסירות שלי.

התגובה של יעקב מתפרצת. הוא מתקן תפילת ערבית, תפילה של חושך, ומחדש סגנון חדש של מערכת יחסים עם הקב"ה: "ואמונתך בלילות". לא שכל, לא הסברה, לא שכנוע עצמי, רק היתפסות עד כלות הכוחות בסינר של אימא. אני לא מבין למה, אני לא יכול להסביר איך, אבל אני יודע שהוא אתי, מסוכך ומגונן עלי. כי האמונה לא מספקת תשובות, היא האינטואיציה שלמעלה מהיגיון, שחשה שהכאוס הוא אירוע מאורגן.

זאת המתנה שהעניק יעקב אבינו, האבא העיקרי שעל שמו נקרא עם ישראל: אברהם מתקן שחרית, כי אברהם חי בהארה של קרבה לקב"ה. כל חייו היה מכוון בידיו של הכול יכול. נכון שהיו לו ניסיונות ואתגרים, אבל הוא פעל בידיעה שה' מכוון אותו לשם. יצחק מתקן מנחה, כי הוא הממשיך והמתמיד, שהולך בדרכי אביו וקורא לבארות בשמות שקרא להם אביו. אבל יעקב מתחיל דרך חדשה שלא

הכרנו והאמת היא **שלא רצינו להכיר**: "ואמונתך בלילות". דרך של הליכה בחושך, בתוך קטנות המוחין וצרות הדעת, אבל בהיאחזות עוצמתית בשבילי האמונה.

בהערה¹ הובא סיפור מופלא בו חזיתי בעצמי על כאוס מאורגן.

3. שם משמאל בראשית ויצא תרעד: והנה יש לפרש מה שיעקב אבינו תיקן תפלת ערבית, היינו שאפילו יהיה אדם בתכלית השפלות והחשכות בבירא עמיקתא, אחרי היותו ברום המעלות, אל יתיאש ויחגור שארית כחו ויתאמץ בתפלה, כמו יעקב אבינו שהיה אז בתכלית השפלות בעצמו, והיה העולם חשך בעדו, שהיה מתירא שלא יפול חס ושלם לג' עבירות חמורות, כבמדרש לקמן בפסוק ושמרני בדרך הזה, ומכל מקום לא נתבהל והיתה דעתו מיושבת עליו לתפלה...

נחמד יותר עם האנקדוטה הבאה: כשאלי יזל, הסופר וחתן פרס נובל לשלום, היה נער בן 14, הנאצים הגיעו לעירו סיגייט. אמו ואחותו נרצחו מיד והוא ואביו נשלחו לעבודת פרך באושוויץ. אלי ראה את אביו שהיה איש חסון וחזק - בעל חנות מכולת - הולך ודועך. לקראת סוף המלחמה, אביו לקה בזיהום במעיים (דיזנטריה) וכאשר לחש לאלי להתקרב אל הדרגש ולסייע לו, הנאצי שמע את קולו והיכה אותו מכות מוות עד שנפח את נשמתו.

באחד מספריו (The Trial of God), אלי מספר על חוויה דרמטית מאותם ימים: הוא הכיר שם אדם מבוגר, מורה לתלמוד בעברו ויחד היו חוזרים מהזיכרון פרקי גמרא בעל-פה בשוככם על דרגשי העץ. ערב אחד קרא לו המורה לבלוק אחר במחנה, ישבו שם שלושה יהודים נשואי פנים והם אמרו שעומדים לערוך 'דין תורה עם הקב"ה'. לתבוע את רבש"ע על הזוועות שהוא מאפשר לערוך בעולמו. אלי נבחר להיות עד מטעם התביעה ולספר על הסיטום שהספיק לחוות בחייו הקצרים. המשפט אך מספר לילות, נשמעו עדויות, נאספו ראיות ובסופם השמיעו שלוש הדיינים את הכרעתם: אין הצדקה לזוועות שעובר העם היהודי והקב"ה חייב לעשות לזה סוף.

דממה התפשטה ואז הרים אחד הדיינים את ראשו: 'יצאו שלושה כוכבים ואפשר להתפלל ערבית'. הם נעמדו להתפלל אל אותו האלוקים שנמצא אחראי לסטירות הלחי החמורות ביותר.

עד כאן הסיפור והוא מעלה את השאלה, איזו ערבית זו הייתה? מה חשו הדיינים כשאמרו "גומל חסדים טובים ומביא גואל לבני בניהם"? הרי לא שיקרו? זו הייתה הערבית של יעקב אבינו. אמונה עמוקה, שיש קשרים יותר חזקים מהיגיון ויש אופקים שהשכל לא יכול לתפוס אותם.

כעת אפשר ליישב את השאלות ששאלנו: מדוע תפילת ערבית רשות? ולמה שואבת את כוחה מהקבלה של ישראל? ראיתי הסבר יפה כי ערבית היא התפילה שלא רוצים לתקן. אבל כאשר תכפו הצרות והתארכה הגלות, היא הפכה להיות התפילה הטבעית של ישראל. לא בדרך ציווי וגזירה, אלא כאמונה עיקשת שאי אפשר לשוברה.

זאת גם הסיבה שאברהם התחיל משחרית. הוא הרי חי בעולם הפוך של הארת פנים ו"להגיד בבוקר חסדך". אברהם זכה לדלג על ערבית ולפגוש אור. אבל אנחנו "עם ישראל", עמו של יעקב אבינו שהקים משפחתו בגלות ותפילת ערבית היא שלנו, שאנו קיבלנו על עצמנו.

¹ בשעת ערב של תחילת חודש תמוז תשע"ח, רטט הטלפון בכיסי. על הצג היה כתוב "ערן ראובני", בחור מתוק שמתפלל אתי בבית הכנסת. את הצרחות היו יכולים לשמוע בלי הטלפון. "הרב, אחי, גיסי, איזה אסון". יש לו אח בגדרה בשם "איתן ראובני", שביחד עם אשתו, ליאורה, עברו מסלול מפרך להביא ילדים. הייתה להם ילדה אחת ואחריה עברו 13 שנים של הפריות כדי ללדת בת נוספת בשם ענבר. בשבת האחרונה, ענבר בת שש וחצי, החלה להקיא. אביה לקח אותה לבדיקות בבית הרפואה קפלן ואחרי שעתים היא לא הייתה בעולם. "איזה אסון", צעק ערן באוזניי, "גיסי היא 19 וחצי שנים אחרי החתונה ולא יהיו עוד ילדים". הזמנתי לדבר בסעודת גמר השבעה בבית חב"ד בגדרה ולא מצאתי מילים. הרעיון היחיד שהצלחתי להוציא מפי, סבב את התפיסה של "ואמונתך בלילות": יש מצבים בהם נדרשים לאמונה עצומה בחסדו של הקב"ה. חלפו עשרה חודשים ושוב קיבלתי הודעת וואטספ מערן ראובני: "הרב, איזו בשורה, גיסי ילדה בן". מתברר שחודש אחרי האסון היא הרתה באופן טבעי לגמרי. מה שלא קרה בגיל 25 – התרחש בגיל 45, כעשרים שנה אחרי החתונה. [אגב, הפטירה ל"ע הייתה בשבת ג' תמוז תשע"ח והלידה ביום שלישי, יא ניסן, תשעט...].

ד. הרעיון הזה ממש לא נמצא בתורת רבותינו², אבל הרבי מביא רעיון קרוב ונפלא ממש. המפרשים מעלים דיון חשוב שמשליך להלכה: איך סדר התפילות היומי? האם מבנה התפילות מתחיל מערבית ומסתיים במנחה או מתחיל בשחרית ומסתיים בערבית?

השאלה נושאת השלכה הלכתית: ידוע שאדם ששכח להתפלל תפילה אחת, מתפלל פעמיים את זו שאחריה. כאן עולה השאלה, האם אדם ששכח להתפלל מנחה, מתפלל פעמיים ערבית להשלמת התפילה הקודמת או שערבית מתחילה יום חדש של תפילות ולכן אינו יכול להשלים את הקודמת ששייכת ליום הקודם, אלא רק מתפלל פעמיים ערבית בתור בקשת רחמים?

מצאנו בכך סתירה מפורשת:

4. משנה ברכות ד,א: תפילת השחר עד חצות ... תפילת המנחה עד הערב ... תפילת הערב אין לה קבע. (היינו שסדר התפילות הוא משחרית לערבית. ומבארים הצ"ח והפני יהושע שם, שגם סדר התפילות אצל האבות התחיל משחרית לערבית, וגם התמידים בבית המקדש היו משחרית לערבית).

מצד שני, הגמרא אומרת הפוך:

גמרא ברכות נו,א: טעה ולא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שתיים? מילא טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים, משום שיום אחד הוא, דכתיב 'ויהי ערב ויהי בוקר', אבל **ממנחה לערבית, עבר יומו בטל קרבנו?** או שמא תפילה היא בקשת רחמים וכל אימת שרוצה מתפלל?

התמיהה ברורה וצריכה עיון: כיצד מניחה הגמרא שסדר התפילות הוא מערבית למנחה (ומנמקת שעבר יומו בטל קרבנו), והרי בבית המקדש היו התפילות משחרית לערבית?

הביאור מופלא: בבית המקדש האיר האור. האלוקות הייתה פשוטה והעולם מחודש. התפילה הייתה מסע של דבקות והתקרבות לאלוקות נוכחת ובהירה. לכן התפילות באו משחרית לערבית והאור הציף עד חושך הלילה, עד שהאיר פני המזרח שבחברון. לעומת זאת, יהודי מן השורה שמתפלל ומבקש צרכיו, הוא צועק מתוך חושך הקיום. צרכיו חסרים ומעיקים ואילו האלוקים נראה רחוק. הוא מתפלל **מערבית לשחרית:** הוא קורא מתוך החושך, ובהדרגה סר החושך וגולל חושך מפני אור³.

תוכן מליקוטי שיחות לה/9-126: ההתחלה בבית המקדש היא באור, כיון שעיסוקו הוא בדברים שהקדושה בהתגלות, ואחר כך הולך מחיל אל חיל עד שמאיר את הלילה. משא"כ ממעשה בראשית למדנו ש'ויהי ערב ויהי בוקר', וזה יסוד **בקשת צרכיו של האדם**, כי התחלת העבודה היא מ'לילה', עולם לשון העלם שאין הקדושה נגלית, ועל ידי עבודת האדם באים מלילה ליום, שהחושך הופך לאור.

עוד רעיון זהה לנושא עיוננו, באחת השיחות האחרונות והיקרות שזכינו (כאן⁴ רעיון דומה): המשנה (ברכות א,ה) מביאה את מאמר רבי אלעזר בן עזריה: "הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתיאמר יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא, שנאמר 'למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך' – 'ימי חיך' הימים, 'כל ימי חיך' הלילות, וחכמים ... 'כל ימי חיך' להביא לימות המשיח".

² להעיר מהמבואר בדא"ח (לקו"ש כה/155 ואילך), שתפילת ערבית רשות, משום שהיא נובעת מהתגלות מוחלטת מלמעלה שלא מכוח עבודת האדם. לכן הדרך לתפוס בה היא כנדבה, שלא בכונה ושלא מדעת. ואולי אין הדברים סותרים ואפילו מתאימים.

³ בכך מבאר שבקדשים הלילה הולך אחרי היום, ואילו ממעשה בראשית למדנו שהיום הולך אחרי הלילה, ככתוב ויהי ערב ויהי בוקר. שכן מעשה בראשית התחיל מחושך לאור ואילו בית המקדש מאיר מאור לחושך.

⁴ עוד רעיון זהה ברשימות יג, אודות מאמר המשנה הראשונה 'מאימתי ועד מתי קוראים שמע בערבית'.

התיאור "הרי אני כבן שבעים שנה", מלמד על המועד הדרמטי בו נאמרה הדרשה: ביום הכרתו לנשיאות. הרקע ידוע: נוצר מתח סביב המנהיגות הקפדנית של רבן גמליאל⁵ והחכמים הציעו את ההנהגה לרבי אלעזר, שהיה צעיר לימים, אבל מיוחס לעזרא הסופר. רבי אלעזר התייעץ עם אשתו והיא הגיבה בן כמה אתה? מי ייקח בחור בן 18 ברצינות בתקופה הסוערת של החורבן? בבוקר קרה נס והוא קם קשיש. צמחו לו 18 שורות של זקן לבן. [כנראה מספיק לחשוב על הנהגה כדי לקבל זקן לבן...]. וזה היה סימן, שאת מה שהוא יודע בגיל שמונה עשרה - אחרים לא יידעו בגיל שמונים...

כשרבי אלעזר אומר "הרי אני כבן שבעים שנה", הוא מתכוון ליום הזה בו קרה הנס, יום הכרתו לתפקיד וזה נאום ההכתרה שלו: אני עומד לפניכם כמנהיג שזכה לנס פלאי מהשמיים, המוכיח את הבחירה העליונה בי, ובכל זאת לא זכיתי לשכנע אתכם להזכיר יציאת מצרים בלילות. כלומר, לקרוא בתפילת ערבית את הפרשה השלישית של ציצית בה מוזכרת יציאת מצרים. (שכן עיקר הפרשה מדברת במצוות ציצית שאינה נוהגת בלילה, שנאמר "וראיתם אותו" ולילה אינו זמן ראייה ולכן היו קוראים בלילה רק שמע ווהיה). עד שדרשה בן זומא ומצא רמז שמזכירים יציאת מצרים גם בלילות ולכן גם בתפילת ערבית צריכים לקרוא פרשת ציצית. רבי אלעזר מוסיף את דעת חכמים, שאפילו בימות המשיח יזכירו את נס יציאת מצרים, כי המילה "כל" רומזת להביא לימות המשיח.

וכל אחד נדהם: האם זו הבעיה החמורה על שולחנו של נשיא הסנהדרין ביום התמנותו?! רגע אחרי המרד, כשבית המקדש חרב וירושלים עולה בלהבות, כשההנהגה מתפרקת ורבן גמליאל מודח – הסוגיה הבווערת היא הזכרת יציאת מצרים בלילות?! זה לא היה יכול לחכות כמה שבועות?!

בשבת שמות תשנ"ב, הרבי חזר פרשנות מרטיטה: אלו היו הרגעים החשובים בחיי ישראל. מעמד ההכתרה אסף יהודים דוויים וסחופים, שבורים ומיואשים. עכשיו למנות נשיא חדש?! האם יהיו יהודים בעולם עוד חמישים שנה?! רבי אלעזר נוגע בתהייה עצמה: האם יש טעם להזכיר יציאת מצרים בלילות?! האם אפשר לדבר על גאולה כש"מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאוד?!" עד שדרשה בן זומא ומוכיח שבשיא הקדרות מזכירים "יציאת מצרים". כי הרי כך התרחשה הגאולה: בחצות הלילה, מתוך החושך, אחרי מאה שנה של שפך דם וכאילו ניתוק, וה' היכה כל בכור בארץ מצרים.

כי גם הכאוס הוא שלו, החושך הוא יצירה אלוהית, הוא אחת הדרכים בתוכה מפלס הקב"ה דרך לגאולה. לכן ראב"ע ממשיך ומזכיר את דעת חכמים שאפילו בימות המשיח, יזכירו את יציאת מצרים. כי הגאולה העתידה נולדת מתוך אותו חושך של מצרים, שם במעמקי הייאוש נוצר האור. זה עניינו של נשיא ישראל: עם התמנותו לנשיא, הוא מקבל את רוחב הדעה ועומק המבט, לחדור לפנימיותם של הייסורים ולראות איך בתוכם מבצבצת הגאולה ובקרוב ממש.

**כתיבת הדרשות והשיעורים והפצתם באופן חופשי
מתאפשרת בתמיכתם של שלוחי הרבי ברחבי תבל**

**ובחסותו האדיבה של הנגיד החסידי
ר' שניאור ורעייתו יוכבד שיחיו מינסקי
להצלחה רבה בכל ענייניהם
ולעילוי נשמת מרת
שיינא בעשא בת יוסף דב**

⁵ אגב, המתח נוצר סביב נושא עיונו בפנים: שיטת רבי יהושע שתפילת ערבית רשות, ומנגד, תביעת רבן גמליאל ממנו להודות שתפילת ערבית חובה, וההקפדה של רבן גמליאל הרתיעה את החכמים.